

Projekt: K2 - kvalita a konkurenceschopnost v neformálním vzdělávání

Registrační číslo: CZ.1.07/4.1.00/33.0013

Cílová skupina

3. vzdělávací blok

Podpůrný vzdělávací materiál pro účastníky kurzu

System přípravy, vedení a rozvoje pedagogů volného času I.

Zpracovaly: Mgr. Petra Bláhová
Bc. Vlasta Faiferlíková
Duben 2012

Aktualizace: Bc. Vlasta Faiferlíková
Mgr. Bára Polívková
Prosinec 2016

Název vzdělávacího bloku: Cílová skupina

Anotace: Vzdělávací blok je zaměřen na definování cílové skupiny z hlediska vývojové psychologie, důraz bude kladen na respekt k individualitám včetně respektu k žákům se speciálními vzdělávacími potřebami. Druhá část bude věnována práci se skupinou, budou definovány principy bezpečného sociálního prostředí, ve kterém by mělo zájmové vzdělávání probíhat. Účastníci si pojmenují, jakou roli a možnosti má pedagog volného času k nastavení a udržování bezpečného prostředí.

Časová dotace: 8 hod

Témata:

2. TÉMA: ÚČASTNÍK ZÁJMOVÉHO VZDĚLÁVÁNÍ

KAPITOLY:

- 2.1. Člověk v zrcadle času
- 2.2. Účastníci zájmového vzdělávání vyžadující specifický přístup pedagoga
 - 2.2.1. Děti, žáci a studenti se zdravotním postižením
 - 2.2.2. Děti, žáci a studenti se vzdělávacími problémy
 - 2.2.3. Děti, žáci a studenti se specifickými poruchami chování
 - 2.2.4. Poruchy chování a výchovné problémy u žáků mladšího a středního školního věku
 - 2.2.5. Mimořádně nadaní a talentovaní děti, žáci a studenti
- 2.3. Možnosti pedagoga volného času a další intervence

3. TÉMA: PRÁCE SE SKUPINOU

KAPITOLY:

- 3.1. Základní pojmy a souvislosti ze sociální psychologie
- 3.2. Principy bezpečného sociálního klimatu ve skupině
- 3.3. Dynamika skupiny, skupinové role

4. SHRUTÍ

TÉMA: ÚČATNÍK ZAJMOVÉHO VZDĚLÁVÁNÍ

DÍLČÍ CÍLE V RÁMCI TÉMATU:

- vymežit faktory působící na vývoj člověka,
- periodizovat vývoj člověka, pojmenovat psychologické souvislosti jednotlivých období,
- nabídnout principy pedagogické práce v jednotlivých vývojových obdobích,
- definovat skupiny žáků a okolnosti, které vyžadují zvláštní způsob pedagogické práce, popř. kladou vyšší nároky na pedagoga volného času,
- charakterizovat účastníky se speciálními vzdělávacími potřebami,
- charakterizovat děti, žáky a studenty se zdravotním postižením,
- charakterizovat děti, žáky a studenty se vzdělávacími problémy,
- charakterizovat děti, žáky a studenty se specifickými poruchami chování,
- charakterizovat chování a výchovné problémy u žáků mladšího a středního školního věku,
- definovat šikanu a kyberšikanu,
- definovat možnosti zájmového vzdělávání v oblasti práce s nadanými a talentovanými dětmi, žáky, studenty,
- upozornit na to, že pedagog zájmového vzdělávání je součástí života dítěte/žáka, a má tedy zodpovědnost za jeho výchovu a vzdělávání,
- nabídnout postupy pedagogické práce směrem k identifikaci problému u jednotlivce, či skupiny,
- pojmenovat hranice možností intervence pedagoga volného času,
- nabídnout kontakty na odborná pracoviště pro žáky se specifickými vzdělávacími potřebami, pro situace, které překračují odbornost pedagoga volného času

Očekávané výstupy	Způsob ověření
Absolvent definuje pojmy: šikana, kyberšikana.	Vědomostní test
Absolvent pojmenuje faktory působící na vývoj člověka a dokáže přiřadit k jednotlivým skupinám příklad	Vědomostní test
Absolvent vyjmenuje jednotlivá vývojová období člověka, tedy období: prenatální, novorozenecké, kojenecké, batolecí, předškolní věk, mladší školní věk, puberta, dospívání, dospělost, stáří.	Vědomostní test
Absolvent pojmenuje a využívá principy pedagogické práce, které vychází ze znalosti psychologických souvislostí své cílové skupiny.	PDP, Mentor v praxi
Absolvent vyjmenuje skupiny dětí/žáků, které vyžadují nadstandardní pedagogickou práci.	Vědomostní test
Absolvent vyjmenuje znaky šikanování.	Vědomostní test
Absolvent vysvětlí, jak SVČ, DDM pracují s nadanými a talentovanými účastníky	Vědomostní test, Mentor v praxi

zájmového vzdělávání.	
Absolvent pojmenuje, které rizikové situace může ovlivnit sám a kdy je potřeba požádat o pomoc.	Mentor v praxi
Absolvent najde informace o institucích nabízejících poradenskou činnost.	Vědomostní test
Absolvent najde kontakty na poradenská pracoviště v obci, v kraji.	Mentor v praxi

DŮLEŽITÉ POJMY:

- ŠIKANANA,
- KYBERŠIKANANA

LITERATURA A DALŠÍ ZDROJE:

HANUŠ, R. CHYTILOVÁ, L. *Zážitkově pedagogické učení*. Praha: Grada, 2009.

HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000.

HERMAN, M. *Najděte si svého marťana*. Olomouc: Hanex, 2006.

KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*, Praha: Portál, 2001

KOLÁŘ, M. *Specifický program proti šikanování a násilí ve školách a školských zařízeních*, Praha: MŠMT ČR, 2003.

LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006.

ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha: Portál, 2004.

SWIERKOSZOVÁ, J. *Jak pomoci dětem s diagnózou ADHD*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta 2007.

VALIŠOVÁ, K., KASÍKOVÁ, H. *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada, 2011.

Specifické poruchy učení [online] [cit. 23.4.2012]. Dostupné z www:

<http://www.celostnimediceina.cz/specificke-poruchy-uceni.htm#ixzz1ssN6YKwF>

Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů

Vyhláška 147/2011 Sb. kterou se mění vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných

Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení

<http://www.nuov.cz/co-se-rozumi-pojmem-specialni-vzdelavaci-potreby>

<http://www.inkluzivniskola.cz/>

<http://www.nuov.cz/pece-o-mimoradne-nadane-zaky>

<http://www.sancedetem.cz/cs/hledam-pomoc/deti-se-zdravotnim-postizenim/volny-cas-deti-se-zdravotnim-postizenim.shtml>

<http://www.minimalizacesikany.cz/>

<http://www.nidm.cz/talentcentrum>

<http://www.nidm.cz/projekty/realizace-projektu/klice-pro-zivot/inkluzi-deti-se-specialnimi-vzdelavacimi-potrebami/specificke-poruchy-uceni-i-cast>

<http://www.nidm.cz/projekty/realizace-projektu/klice-pro-zivot/inkluzi-deti-se-specialnimi-vzdelavacimi-potrebami/specificke-poruchy-uceni-ii-cast>

<http://www.nidm.cz/projekty/realizace-projektu/klice-pro-zivot/inkluzi-deti-se-specialnimi-vzdelavacimi-potrebami>

Použité symboly

**Pro zajímavost. Část, která je určena zájemcům o
hlubší vhled do problematiky.**

Vysvětlení, přiblížení pojmu, situace...

Otázky k zamyšlení

TEORIE:

1. TÉMA: ÚČASTNÍK ZAJMOVÉHO VZDĚLÁVÁNÍ

KAPITOLY:

- 1.1. Člověk v zrcadle času
- 1.2. Účastníci zájmového vzdělávání vyžadující specifický přístup pedagoga
 - 1.2.1. Děti, žáci a studenti se zdravotním postižením
 - 1.2.2. Děti, žáci a studenti se vzdělávacími problémy
 - 1.2.3. Děti, žáci a studenti se specifickými poruchami chování
 - 1.2.4. Poruchy chování a výchovné problémy u žáků mladšího a středního školního věku
 - 1.2.5. Mimořádně nadaní a talentovaní děti, žáci a studenti
- 1.3. Možnosti pedagoga volného času a další intervence

1. ÚČASTNÍK ZAJMOVÉHO VZDĚLÁVÁNÍ

Podle školského zákona a vyhlášky o zájmovém vzdělávání může být cílovým klientem zájmového vzdělávání **dítě, žák, student nebo také používá pojem účastník** (kterým se rozumí dítě, žák, student, pedagogický pracovník, zákonný zástupce, či další osoby). Konkrétně každé zařízení zájmového vzdělávání (ŠD, SVC, DDM) má přesněji specifikovanou svou cílovou skupinu ve vyhlášce o zájmovém vzdělávání.

Pro účely tohoto studia se pokusíme specifikovat **všechny potenciální účastníky zájmového vzdělávání**. Budeme se věnovat:

- periodizaci vývoje člověka a specifičnosti jednotlivých vývojových fází,
- účastníkům, kteří vyžadují jakýkoli zvláštní pedagogický přístup, podporu, péči.

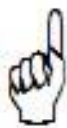
1.1. Člověk v zrcadle času

V části Osobnost pedagoga jsme se řekli, že proměnami člověka v čase se zabývá **Vývojová psychologie**.

Mluvíme-li o **VÝVOJI ČLOVĚKA**, můžeme mluvit o **ontogenetickém vývoji** = vývoj konkrétního člověka nebo **fylogenetickém vývoji** = vývoj člověka jako druhu.

Vývoj člověka se uskutečňuje:

ZRÁNÍM = fyziologické změny (tj. změny v tělesné stavbě, ve funkci a stavbě orgánů, růst člověka, stárnutí, opotřebení tělesné schránky,...)

UČENÍM = psychické změny (změny v našich dovednostech, vědomostech, změny v postojích, názorech, ...)

Na vývoj člověka působí několik faktorů. Podrobně jsme se tomuto tématu věnovali ve vzdělávacím bloku Osobnost pedagoga, tedy jen pro zopakování:

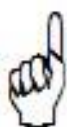
Faktory působící na vývoj člověka:

- a) **sociální** = vnější vlivy prostředí (životní prostředí; vztahy, které ho utvářejí,...)
- b) **biologické** = vnitřní podmínky (dědičnost, vlivy působící na matku v průběhu těhotenství)
- c) **vlastní aktivita člověka** aneb „Jsem to, co dělám!“

V následujícím textu projdeme celý vývoj člověka a řekneme si základní poznatky z hlediska **vývojové psychologie**, ale upozorníme i na události a další souvislosti, které jsou pro dané období typické a mají vliv na chování či prožívání člověka.

V textu se také pokusíme odpovědět na otázky: Jak pracovat s člověkem v tomto věku? Na co si dát pozor? Na čem svou pedagogickou práci stavět? Zaměříme se tedy na **principy pedagogické práce** v jednotlivých vývojových obdobích.

Periodizace vývoje člověka:

I. Prenatální období (početí – porod)

Psychologické souvislosti:

- důraz klademe na životosprávu matky, na životní prostředí, ve kterém matka žije,
- zárodek se začíná připravovat na samostatnou existenci,
- plod aktivně reaguje na prostředí kolem sebe (pohyby, kopáním),
- pro vývoj psychiky již v tomto období důležitý vztah matka- dítě,
- porod – obrovská změna pro dítě i matku (současná medicína hledá způsoby, jak minimalizovat změny, které porod pro dítě i matku znamenají)

II. Novorozenecké období (1. měsíc života)

Psychologické souvislosti:

- dítě se učí přizpůsobovat vnějším podmínkám,

- narozené dítě je plně závislé na okolí.

III. Kojenecké období (1. rok života)

Psychologické souvislosti:

- probíhá nejvíce změn v nejkratším období života,
- vrozené předpoklady se spojují s výchovným úsilím rodičů,
- začleňuje se do okolí (leze, první kroky),
- komunikuje,
- navazuje vztahy,
- vymáhá si svá přání, manipuluje

IV. Batolecí období (1 – 3 roky)

Psychologické souvislosti:

- velmi intenzivně se rozvíjí mozek a všechny jeho funkce, proto je důležité množství a kvalita podnětů, kterými dítě stimulujeme,
- pokud v tomto období potlačíme osobnost – snižujeme jeho sebevědomí do budoucna,
- odpoutává se fyzicky i psychicky od matky,
- otázky: „Co to je?“ vystřídají „Proč?“ – začíná přemýšlet o věcech, nenajdou-li si rodiče čas na odpovědi – potlačí se zvědavost dětí,
- kolem 2,5 let si dítě uvědomuje svoje JÁ a odlišuje se od okolí. Říkáme tomu období prvního vzdoru, kdy slyšíme: „Já chci, já nechci.“ Říčan konstatuje, že rodiče často dělají v tomto období chyby ve zvládnání „vzorových situací“ tím, že buď požadavkům dítěte ustupují, nebo je agresí potlačují. Dítě by mělo prožít střetnutí s vůlí vychovatele, kterému se musí podřídit, ale přitom by také mělo cítit, že vychovatel rozumí tomu, co prožívá.

Následující vývojová období jsou pro pedagogy volného času důležitá, neboť s tímto cílovým klientem se ve své práci s největší pravděpodobností setkají. Proto se jednotlivým obdobím budeme věnovat i z pedagogického pohledu.

V. Předškolní věk (3 – 6 let)

Psychologické souvislosti:

- doba fantazie, her,
- pomocí hry rozvíjí všechny psychické funkce (myšlení, fantazie, řeč, ...)
- objevují se trvalejší povahové rysy, projevuje se individualita,
- dítě již dokáže plnit samostatně úkoly, soustředí se, rád se učí to, co je zajímavé,
- velká fantazie, neskutečné výmysly, ale nejde o vědomé lhaní,
- důležitou roli hrají vrstevníci (zdokonalují se v komunikaci, učí se přátelství, spolupráci, vyjednávání, schopnosti prosadit se,...)⇒ děti by neměly být izolované,
- tvoří se charakter člověka,
- dítě velmi citlivé na pochvalu a uznání od rodiče,

- zvyšuje se motorická obratnost, zde se vyhraňuje, zda dítě bude práváček či levák,
- dítě dokáže projevit celkem širokou škálu emocí (lásku, soucit, přátelství, ale také závist a žárlivost),
- dítě získává představu o diferencovanosti pohlaví, objevuje se sexuální zvědavost, hry se sexuálními obsahy.

Principy pedagogické práce:

Pedagog by měl mít na mysli, že:

- učení by mělo probíhat hrou, podporovat fantazii – převleky, pohádkové a fantazijní motivace, střídat aktivity kvůli udržení pozornosti,
- zkoušet nové věci pomalu a opakovaně, tvořit rituály tak, aby si dítě našlo bezpečí ve věcech, které zná, a pak si mohlo rozšiřovat obzory, aby mohlo zažívat úspěch, že něco umí,
- používat jednoduché herní principy, jednoduchá pravidla,
- dát prostor pro rozhodnutí, kudy dál,
- nabízet aktivity s možností vstupu do role nějaké postavy (hrát si na něco),
- pedagog by se měl vždy ptát sám sebe: A proč by nešlo to, co dítě chce? Mnohdy máme naučené postupy, rituály a nepřipouštíme cestu dítěte.

Další nápady, pedagogické inspirace: *Toto je prostor pro doplnění vašich praxí ověřených postupů.*

VI. Mladší školní věk (6 – 9 let)

Psychologické souvislosti:

- s nástupem do školy totální změna dosavadního způsobu života, zázemí tvoří rodina,
- mohou se objevit noční můry, nespavost, nechutenství, bolesti hlavy – známka špatného vyrovnání se se situací,
- vzorem se stává paní učitelka,
- do života vstupují povinnosti, školní práce,
- rozvoj zálib,
- při hře napodobují skutečnost, není zde již tolik fantazie,
- silná potřeba pohybové aktivity,
- rozvoj slovní zásoby,
- významnou roli hraje soutěživost,
- myšlení je konkrétní a názorné,
- dítě začíná rozlišovat mezi přijatelným a nepřijatelným chováním,
- dítě je schopno vlastních kritických soudů okolních jevů,
- může docházet ke konfliktům s okolím (hlavně ve škole) i opozičním projevům vůči rodičům,
- typické pro toto období jsou růstové změny (uvádí se, že od 6-11 let dítě vyroste každý rok o 4-6 cm, v 11 letech dochází k tzv. růstové akceleraci a dítě může vyrůst více než o 12 cm),

Principy pedagogické práce:

Pedagog by měl mít na mysli, že:

- žák si v tomto okamžiku často vybírá životní koníčky a pedagog má tudíž možnost ovlivnit budoucí směřování jeho života,
- pedagog je pro žáka vzorem, napodobuje jeho chování, mluvu, přebírá názory; je potřeba si uvědomovat, jak před žáky vystupujeme a co jim říkáme,
- žák zkouší znovu a znovu hranice, kam až může jít a pedagog by měl umět citlivě nastavovat meze, ale dát svobodu v pohybu mezi těmito mantinely; ideální stav je, pokud si hranice nastavují žáci společně s pedagogem; v tomto věku jsou toho již mentálně schopni,
- žák již delší dobu vydrží pracovat na jedné věci, udrží se v tématu (např. několik kroužků po sobě), je to čas pro pedagogické a jiné projekty,
- žáci dokážou podat pedagogovi prostou formou zpětnou vazbu, jak se jim činnost líbila, přičemž už nemusí jít jen o jednoduché techniky, jsou schopni formulace myšlenky nejenom např. vybarvování ☺☹☺,
- žák potřebuje kompenzovat sezení ve škole pohybovou aktivitou, potřebuje pohyb, prokládat klidové činnosti rozhybáním, proto si někdy plete výtvarnou dílnu s tělocvičnou, a je dobré umožnit krátké protažení i u činnostech, které nejsou s pohybem přímo spojené (např. keramika, jazyková výuka, hra na flétnu,...).

Další nápady, pedagogické inspirace: *Toto je prostor pro doplnění vašich praxí ověřených postupů.*

VII. Pubescence – období puberty (10 – 15 let)

Psychologické souvislosti:

- nejdramatičtější období života, protože probíhají hormonální, fyzické, psychické změny, probíhá příliš mnoho změn na 1 organismus,
- citová rozkolísanost, podrážděnost, nestálost
- zkouška vlastních sil,
- biologické změny – u dívek dochází v tomto období k první menstruaci, u chlapců dochází k prvnímu výronu semene, u obou pohlaví se vyvíjí sekundární pohlavní znaky,
- rozvoj nezávislosti, snaží se vymanit vlivu rodičů, rodič ztrácí v tomto období statut „neomylné a nedotknutelné bytosti“ a stává se v očích pubescenta bytostí „chybující“, hledají vzory jinde,
- bouří se proti zavedeným „pravdám“ a autoritám,
- odmítají cokoli předepsaného, o všem pochybují,
- někde se musí kompenzovat (zájmy, koníčky...),
- potřeba někam patřit, nebýt sám, být někým přijímán,
- authority podrobují kritice,
- tlak okolí, oni něco chtějí a okolí to neuznává,
- velká pozornost svému zevnějšku (pocit neuspokojení, nízké sebevědomí),
- v tomto období dochází k prvním láskám a sexuálním zkušenostem.

Principy pedagogické práce:

Pedagog by měl mít na mysli, že:

- v tomto okamžiku již musí mít účastník nějaký zájem, protože v období pubescence ho těžko získá,
- může využít neformální vztahy, které má s pubescentem,
- v tomto období je důležité předat aktivitu a zodpovědnost pubescentům,
- cíle společné práce by v tomto období měli být zejména cíli a ambicemi skupiny ne pedagoga,
- je dobré zkoušet nové aktivity, zajímavé, netradiční, které dají pocit zajímavosti a důležitosti,
- není dobré limitovat pubescenta svým předpokladem, že na některé činnosti je ještě malý, mladý, atd.,
- by měl být tolerantní k emočním výkyvům a nebrat si věci osobně,
- je to období, kdy pubescent potřebuje objevovat svět a opouští-li naší společnou práci, neopouští mě jako člověka, ale potřebuje nové lidi, podněty, zájmy,
- je dobré mít i rodiče zapojené do procesů zájmového vzdělávání (aby věděli co a jak se děje), protože se může stát, že rodiče zakazují pubescentovi právě naši aktivitu jako trest za všechny negativní projevy puberty,
- počítat s tím, že toto období je spojené s prvními partnerskými kontakty a je potřeba hledat hranici mezi opatrností a respektem,
- zapojovat pubescenty do činností, kde mohou být někomu příkladem, průvodcem, prospěšní druhému člověku,

Další nápady, pedagogické inspirace: *Toto je prostor pro doplnění vašich praxí ověřených postupů.*

VIII. Adolescence – období dospívání (16 – 20 let)

Psychologické souvislosti:

- touha vzít život do vlastních rukou,
- pohlavní dozrávání ⇒ sexualita, potřeba intimních kontaktů, první partnerské vztahy,
- dívky se nachází ve vztazích, v komunikaci s druhými a chlapci v soupeření s ostatními,
- inteligence se dostane na vrchol,
- ukončuje se proces oddělení od rodiny,
- probíhá volba povolání,
- uznává autority, které v něčem vynikají (sportovci, umělci,...),
- biologicky člověk dospěl, ale do dospělosti emoční a sociální mu ještě chybí životní zkušenosti.

Principy pedagogické práce:

- pedagog by v tomto vývojovém období:
- měl být průvodce a podporovatel,

- pedagog je pro rodiče garantem bezpečí jejich dětí, je potřeba nastavená pravidla, která jsou společná, aby je všechny strany mohly respektovat,
- může nabídnout odbornost.

Další nápady, pedagogické inspirace: *Toto je prostor pro doplnění vašich praxí ověřených postupů.*

IX. Dospělost

Psychologické souvislosti:

- období biologické i psychické rovnováhy,
- člověk dosahuje citové i emoční vyspělosti,
- je schopen samostatného myšlení, rozhodování, dokáže přebrat zodpovědnost za své jednání, je schopen nejen brát ze svého okolí, ale i dávat a mít z toho potěšení,
- umí projevovat sympatie i soucit,
- má zralou a odpovědnou sexualitu,
- je schopen počkat si na úspěch,
- peníze jsou mu prostředkem k dosažení reálných cílů, nikoliv cílem samotným,
- jeho svědomí je dospělé, tzn., dokáže cenzurovat impulsy ke společensky nepřijatelnému chování,
- v průběhu tohoto období dosahuje maxima své fyzické výkonnosti.

Rozlišujeme:

Mladší věk dospělý (20 – 30 let)

- velké naděje, dokončení vzdělání, budování kariéry,
- plánování, popř. zahájení vlastního života,
- nachází zralý vztah, manželství x rozvody,
- výrazně se projevuje tvořivost, paměť se již nezlepšuje, city se stabilizují.

Střední věk dospělý (30 – 45 let)

- starost o sebe a blízké,
- miluje a pracuje naplno,
- krize středního věku, otázky: „Co s 2.pol. života?“,
- projevuje se opotřebením smyslů,
- objevuje se touha „užít si, co se dá“.

Starší věk dospělý (45 – 60 let)

- minula doba nevyčerpatelné energie,
- dostavují se zdravotní obtíže,
- krize po odchodu dětí,
- zaměření na sebe, sebepozorování,
- sebevědomí ovlivňuje pracovní a společenská úspěšnost,

Principy pedagogické práce:

V tomto vývojovém období jde o participující proces mezi pedagogem a účastníkem. Pedagog může nabízet aktivity a činnosti, díky kterým dospělí „opráší“ své zapomenuté koníčky, popř. nabídne zajímavé, netradiční činnosti. Z dospělých se pak mohou vykristalizovat lidé, dobrovolníci, kteří pro zařízení neváhají nabídnout pomoc, podporu.

Další nápady, pedagogické inspirace: *Toto je prostor pro doplnění vašich praxí ověřených postupů*

X. Stáří (60 let a výše)

- člověk stárne individuálně (v padesáti se můžeme setkat jak s lidmi plnými elánu a optimismu, tak s lidmi unavenými životem, pasivními, inklinujícími k pohodě a klidu,
- dochází k výrazným změnám ve vnitřním prostředí organismu, u žen přichází menopauza,
- sexualita bývá poklidná, i když někdy se objevuje snaha využít „poslední příležitosti“,
- zvýrazňují se některé vlastnosti, které dřív byly cenzurovány, jedinec se zbavuje přetvářky a masky, už nemá potřebu něco skrývat, jiné vlastnosti jsou naopak potlačovány (agresivita) apod.,
- člověk pomalu ztrácí schopnost získávat nové poznatky, dává přednost osvědčeným rutinním přístupům v práci,
- obtížněji se vyrovnává se změnami, menší flexibilita, neochota k experimentování a riskování,
- emoce mohou být labilní, často dochází v této fázi ke strachu ze smrti; tento strach ovlivňuje chování jedince,
- se zvyšujícím se věkem se objevují různé choroby, což psychickému stavu seniorů nepříspěvá.

Principy pedagogické práce:

Pedagog by měl:

- umožnit nové sociální kontakty,
- nejdříve získávat důvěru, protože pak jsou senioři ochotni zkoušet nové věci,
- dávat pocit důležitosti,
- nepřebírat zodpovědnost,
- naslouchat,
- respektovat nálady,
- respektovat fyzické limity.

Další nápady, pedagogické inspirace: *Toto je prostor pro doplnění vašich praxí ověřených postupů*

Podklady pro periodizaci jsme hledali v publikacích, které najdete uvedené v literatuře této kapitoly, a týkají se vývojové psychologie.

Uvedená periodizace je orientační, každý člověk prožívá jednotlivá období v jiném čase a s jinou intenzitou, byť společné znaky a společné časové cykly se dají vysledovat. Důležité je, že by člověk měl projít všemi vývojovými fázemi, každé období je důležité pro rozvoj jeho osobnosti ať už fyzické nebo psychické stránky.

Erik Erikson charakterizoval jednotlivé vývojové etapy podle úkolů, které v daném období člověk plní. V každém z uvedených období je pro člověka důležitá některá potřeba, která ovlivňuje naše jednání a chování.

Věk batolecí – „Jsem to, co mohu svobodně dělat.“
Věk předškolní – „Jsem to, co učiním.“
Věk školní – „Jsem to, co dovedu.“
Dospívání – „Jsem to, čemu věřím.“
Věk mladé dospělosti – „Jsem to, co miluji.“
Věk zralé dospělosti – „Jsem to, co poskytuji“
Věk zralosti – „Jsem to, co po mně zůstane a přežije.“

(Hanuš, Chytilová 2009)

1.2. Účastníci zájmového vzdělávání vyžadující specifický přístup pedagoga

Pedagog zájmového vzdělávání pracuje s jednotlivými klienty, jindy se skupinou jednotlivců. Na základě vývojové psychologie může počítat s určitými společnými znaky pro danou skupinu, ale zároveň musí přihlídnout k faktu, že každý člověk prošel zcela osobitým vývojem, narodil se s nějakou výbavou, vyrůstal v jiném prostředí, prožil jedinečné situace a to vše má vliv na jeho výslednou podobu. Podrobněji jsme se vlivům působícím na vývoj člověka a osobnosti věnovali v části Osobnost pedagoga.

Z tohoto pohledu musí pedagog vždy svou práci přizpůsobovat individualitám, které se mu např. v zájmovém útvaru sešly. Ve své práci se setkává s klienty zájmového vzdělávání, kteří vyžadují specifickou pedagogickou práci, podporu a pomoc.

Specifický způsob pedagogického působení může být vyžadován v situacích, kdy účastník zájmového vzdělávání:

- pochází ze sociálně slabého rodinného prostředí,
- má jakékoli zdravotní omezení či postižení,
- má nadání, talent pro nějakou činnost,
- pochází z minoritní skupiny obyvatelstva,
- má jazykovou bariéru, nezná dobře český jazyk,
- má jakoukoli specifickou poruchu učení,
- má poruchu chování,

- je agresivní, nebo naopak příliš zakřiknutý, atd.

V následujících podkapitolách se budeme věnovat oblastem, které vyžadují od pedagoga specifický pedagogický přístup.

Děti, žáci a studenti se speciálními vzdělávacími potřebami

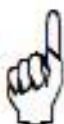
Po nesnázích, omezeních a negativních emocích, které mohou provázet běžný život dítěte se zdravotním postižením, může být prožitý úspěch v zájmové činnosti velkým hnacím motorem a povzbuzením, zdrojem dobrého pocitu ze sebe samého.

Aby ale mohl účastník zájmového vzdělávání se speciálními vzdělávacími potřebami využívat všechny možnosti a zapojit se efektivně do činností zájmového útvaru, tábora, musí proto být na jedné straně připraveny vnější podmínky a na straně druhé musí být osobnostně a odborně vybaven pedagog, který s takovým účastníkem bude pracovat.

Cílem tohoto textu je usnadnit orientaci v tématu, další inspirativní informace najdete v odkazech uvedených v textu níže.

Problematikou vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami se zabývá:

- Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů
- Vyhláška 147/2011 Sb. kterou se mění vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných

Podle § 16 školského zákona mezi osoby se speciálními vzdělávacími potřebami patří:

- osoby se **zdravotním postižením** (tělesným, zrakovým, sluchovým, mentálním, autismem, vadami řeči, souběžným postižením více vadami, vývojovými poruchami učení nebo chování),
- osoby se **zdravotním znevýhodněním** (zdravotním oslabením, dlouhodobým onemocněním a lehčími zdravotními poruchami vedoucími k poruchám učení a chování),
- osoby se **sociálním znevýhodněním** (z rodinného prostředí s nízkým sociálně kulturním postavením, s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou a žáci v postavení azylantů a účastníků řízení o udělení azylu).

(Co se rozumí pojmem speciální vzdělávací potřeby [cit. 23.4.2012]. Dostupné z [www: http://www.nuov.cz/co-se-rozumi-pojmem-specialni-vzdelavaci-potreby](http://www.nuov.cz/co-se-rozumi-pojmem-specialni-vzdelavaci-potreby)

1.2.1. Děti, žáci a studenti se zdravotním postižením, znevýhodněním

V oblasti zdravotních postižení a znevýhodnění rozlišujeme:

- **TĚLESNÉ POSTIŽENÍ** (obor speciální pedagogiky, který se tomuto tématu věnuje, se nazývá somatopedie)
 - omezení hrubé i jemné motoriky,
 - využívají pomůcky usnadňující pohyb,
 - lidé s lehčí formou začleňování do běžného systému vzdělávání, pro těžší případy existují školy pro tyto účely zřízené (Jedličkův ústav,...).
- **POSTIŽENÍ ZRAKU** (obor speciální pedagogiky, který se tomuto tématu věnuje, se nazývá tyflopédie)
 - nevidomí žáci, ale i žáci se zbytky zraku, či slabozrací žáci,
 - podle stupně postižení existují různé kompenzační pomůcky.
- **POSTIŽENÍ SLUCHU** (obor speciální pedagogiky, který se tomuto tématu věnuje, se nazývá surdopedie),
 - podle závažnosti nedoslýchaví, se zbytky sluchu, neslyšící.
- **VADY ŘEČI** (nápravou se zabývá logopedie)
 - některé poruchy lze řešit ambulantně, jiné vyžadují ústavní péči.
- **MENTÁLNÍ POSTIŽENÍ** (obor speciální pedagogiky, který se tomuto tématu věnuje, se nazývá psychopedie)
 - rozlišujeme:
 - lehká mentální retardace IQ 69 - 50,
 - střední mentální retardace (IQ 49 – 35),
 - těžká mentální retardace (IQ 34 – 20)
- **VÍCE VAD A KOMBINOVANÉ POSTIŽENÍ**
- **OBTÍŽNĚ VYCHOVATELNÍ ŽÁCI** (obor speciální pedagogiky, který se tomuto tématu věnuje, se nazývá etopedie)
 - diagnostikou, poradenstvím odbornou oporou se zabývají pedagogicko-psychologické poradny, střediska výchovné péče, diagnostické ústavy.
 - etopedi se věnují dětem zanedbávaným, týraným, zneužívaným, mladým delikventům, těm, jejichž život a vývoj je ovlivňován násilnostmi, prostitucí, konzumací návykových látek, ...)
 - kromě péče v institucích je využívána také práce streetworkerů (pracovníci, kteří se pohybují v přirozeném prostředí cílové skupiny, mají na starost kromě řešení aktuálních problémů také preventivní programy)

(Vališová, Kasíková 2011)

1.2.2. Děti, žáci a studenti se vzdělávacími problémy

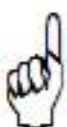
Problémy s učením

Žák s problémem v učení, které se mohou projevit i v zájmovém vzdělávání, je takový, který **významně a dlouhodobě zaostává svým výkonem, výsledky činností za svými spolužáky, kamarády.** (Vališová, Kasíková 2011)

Může to být způsobeno sníženými intelektovými možnostmi (mentální retardací), smyslovou vadou, nebo ale také nevhodným domácím prostředím, komplikovanou životní situací (rozvod rodičů, narození sourozence, svatba,...) nebo odmítáním činnosti či odlišným kulturním zázemím.

Specifické poruchy učení

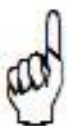
Specifické poruchy učení **představují potíže při učení, které se spojují se schopností mozku přijímat, zpracovávat, analyzovat či uchovávat informace.** To znamená, že inteligence v tom zpravidla nehraje roli. Žák se učí stejným způsobem jako ostatní, nepatří do sociálně slabého a nepodněného prostředí, nemá sníženou inteligenci, přesto nedosahuje takových výsledků, jak by se očekávalo. Existuje několik druhů poruch učení. Jde především o potíže v oblasti čtení, psaní, počítání.

Specifické poruchy učení [online] [cit. 23.4.2012]. Dostupné z www:

<http://www.celostnimedicina.cz/specificke-poruchy-uceni.htm#ixzz1ssN6YKwF>

Mezi nejčastěji se vyskytující poruchy patří: **dyslexie, dysortografie, dysgrafie**

DYSLEXIE

- specifická porucha čtení,
- projevuje se obtížemi při čtení,
- obtíže při čtení jsou způsobené neschopností poznávat písmenka, rozlišovat jedno od druhého, podržet je potřebnou dobu v paměti a pak je použít ve větě.

DYSORTOGRAFIE

- specifická porucha pravopisu,
- typické jsou záměny krátkých a dlouhých samohlásek (mama, pés), tvrdých a měkkých slabik (di – dy, ti – ty), změny sykavek (s-z), někdy může jít o záměnu graficky podobných písmenek (m - n) nebo zrcadlově či stranově převrácených písmenek (d - b, p – q).

DYSGRAFIE

- specifická porucha psaní,
- žák nedokáže napodobit písmenka, nepamatuje si je, obrací je zrcadlově,

- žák píše toporně, křečovitě, má neúhledné nečitelné písmo.
(Vališová, Kasíková 2011)

Více informací najdete v textech na stránkách projektu Klíče pro život pod následujícím odkazem:

<http://www.nidm.cz/projekty/realizace-projektu/klice-pro-zivot/inkluzi-deti-se-specialnimi-vzdelavacimi-potrebami/specificke-poruchy-uceni-i-cast>

<http://www.nidm.cz/projekty/realizace-projektu/klice-pro-zivot/inkluzi-deti-se-specialnimi-vzdelavacimi-potrebami/specificke-poruchy-uceni-ii-cast>

<http://www.nidm.cz/projekty/realizace-projektu/klice-pro-zivot/inkluzi-deti-se-specialnimi-vzdelavacimi-potrebami>

1.2.3. Děti, žáci a studenti se specifickými poruchami chování

Mezi specifické poruchy chování řadíme syndrom zvaný ADHD. Tato porucha vzniká drobným poškozením centrální nervové soustavy v raných vývojových obdobích a způsobuje určité odlišnosti v chování dítěte. Má negativní vliv na život dítěte doma, ve škole a ve společnosti. Tento stav byl původně označován jako „porucha učení“, „poškození mozku“, nebo „hyperaktivita“.

Specifické poruchy se dělí:

- a) Porucha pozornosti doprovázená hyperaktivitou: ADHD syndrom.
- b) Porucha pozornosti bez hyperaktivity: ADD syndrom.

U druhé formy ADD je významnější nepozornost, přičemž hyperaktivita je nepřítomná.

Charakteristickými rysy jsou vážné a stálé potíže v následujících třech oblastech:

- výkyvy pozornosti,
- impulzivní jednání, narazí-li na nesouhlas nebo odmítnutí,
- hyperaktivita.

(Swierkoszová, 2007).

Dítě s ADHD, ADD může být klidné, tiché, nenápadné, ale také živé neposedné – „z hadích ocásků“.

1.2.4. Poruchy chování a výchovné problémy u žáků mladšího a středního školního věku.

Mezi poruchy chování a výchovné problémy, se kterými se můžeme setkat u žáků mladšího a středního školního věku, patří například: vzdorovitost, potulky, šikana, záškoláctví, lhaní, podvody, krádeže.

Všechny tyto projevy chování mohou mít podklad ve vývojovém období, ve kterém se žák momentálně nachází. Pokud si vzpomenete na poznatky z vývojové psychologie, v určitých obdobích člověk bojuje proti nastaveným autoritám, pravidlům, zvyklostem, hledá si svou vlastní identitu, své názory a utváří životní postoje. Nicméně nelze omlouvat záškoláctví, potulky nebo krádeže tím, že: „Je přece v tom věku.“ nebo „On z toho vyroste.“, či „Co teprve já jsem dělal v jeho věku!“.

Můžeme přihlídnout k určité větší či menší náchylnosti k rizikovému způsobu chování, ale vždycky je potřeba hledat způsoby a možnosti řešení situace, ve které se ocitá dítě – pedagog – rodič.

Při laické diagnostice problému by nám mohly pomoci například následující otázky:

Jaká je příčina tohoto chování?

*Utíká dítě od něčeho? Utíká dítě od někoho? Utíká dítě před někým? Utíká dítě za někým?
A proč?*

Co mu chybí, že krade?

Proč na sebe takto strhává pozornost?

Mohli jsme to nějak způsobit?

Může mít z něčeho strach?

Kolik pozornosti mu věnují rodiče?

Kde dítě tráví čas a s kým?

Kam odchází, místo aby byl v zájmovém útvaru?

Neklademe příliš vysoké nároky?

S jakým modelem chování se setkává doma?

Má hranice ve výchově? Jsou rodiče důslední?

Kým a proč takto manipuluje?

Je agresivní na každého, nebo jen na konkrétního člověka?

Tyto otázky nás mohou směřovat v další práci s takovým žákem. Je nutno připomenout, že **pedagog volného času je jen jedním z článků**, které by se do řešení situace měly zapojit. Kromě pedagoga volného času nesmíme v první řadě zapomínat na samotné **dítě** (jednání „o nás bez nás“ nebude 100% úspěšné), **na rodiče, na ředitele, pedagoga/y ve škole, na další zařízení poskytují podporu a pomoc** (např. pedagogicko-psychologické poradny).

Jako jedno z rizikových chování je uváděna **ŠIKANA**, které se budeme v dalším textu věnovat podrobněji. Následující text věnovaný šikaně byl z velké části přebrán ze stránek projektu Minimalizace šikany: <http://www.minimalizacesikany.cz/>. Texty byly přizpůsobeny podmínkám zájmového vzdělávání, ve většině případů jsou v originálu koncipovány na školské prostředí, na prostředí školní třídy. Bylo by ale mylné myslet si, že problematika šikanování se zájmového vzdělávání netýká.

Šikana

Za šikanování se považuje...

„ ... když **jeden nebo více žáků úmyslně a opakovaně ubližuje druhým**. Znamená to, že vám někdo, komu se nemůžete ubránit, dělá, co je vám nepříjemné, co vás ponižuje, nebo to prostě bolí – strká do vás, nadává vám, schovává vám věci, bije vás. Ale může vám znepríjemňovat život i jinak, pomlouvá vás, intrikuje proti vám, navádí spolužáky, aby s vámi nemluvili a nevšímalí si vás“.

(KOLÁŘ, M. *Specifický program proti šikanování a násilí ve školách a školských zařízeních*, Praha: MŠMT ČR, 2003, s. 89.)

„ ... když **jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně, týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi**“.

(KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*, Praha: Portál, 2001, s. 27.)

Za významné vnější znaky šikanování považujeme:

- záměrnost,
- pravidelné opakování,
- nepoměr sil,
- samoučelnost agrese,
- oběť prožívá tzv. „legraci“ nepříjemně.

V posledních letech se stále častěji setkáváme s tzv. **KYBERŠIKANOU**.

Kyberšikana probíhá v prostředí elektronických prostředků a jejím cílem je někomu ublížit nebo ho zesměšnit za použití těchto prostředků (telefon, internet – sociální sítě, ICQ). Je to úmyslné, nepřátelské chování, které se obvykle opakuje. Jednotlivec nebo skupina útočníků ubližují takovým způsobem, že se oběť nemůže účinně bránit.

Kyberšikana je například:

- hanlivé a urážlivé zprávy prostřednictvím SMS, MMS nebo internetu,
- zesměšňující nebo ponižující obrázky či videa posílané e-mailem nebo vyvěšené na webové stránky,
- webové stránky, blogy s cílem zesměšnit někoho,
- obtěžování prostřednictvím ICQ, SKYPE, ...,
- zesměšňování prostřednictvím sociálních sítí,
- zneužití identity oběti rozesíláním různých zpráv jejím jménem.

Kyberšikana například není:

Oprávněná kritika na internetu bez zlého úmyslu, bez nadávek a ponižování.

Osm druhů šikanování a příklady projevů

- *Fyzické aktivní přímé - Útočníci obět' věší, škrtní, kopou, fackují.*
- *Fyzické aktivní nepřímé - Kápo pošle nohsledy, aby obět' zbili. Obět' jsou ničeny věci.*
- *Fyzické pasivní přímé - Agresor nedovolí obět' aby si sedla do lavice. (Fyzické bránění obět' v dosahování jejich cílů.)*
- *Fyzické pasivní nepřímé - Agresor odmítne obět' na její požádání pustit ze třídy na záchod. (Odmítnutí splnění požadavků.)*
- *Verbální aktivní přímé - Nadávání, urážení, zesměšňování.*
- *Verbální aktivní nepřímé - Rozšiřování pomluv. Patří sem ale i tzv. symbolická agrese, která může být vyjádřena v kresbách, básních apod.*
- *Verbální pasivní přímé - Neodpovídání na pozdrav, na otázky apod.*
- *Verbální pasivní nepřímé - Spolužáci se nezastanou obět' je-li nespravedlivě obviněna z něčeho, co udělali její trýznitelé.*

Otázkou samozřejmě je, jak mohu, jako pedagog či rodič poznat, že mé dítě je šikanované, že mám ve skupině šikanu. Podívejme se nyní na příklady nepřímých a přímých znaků šikanování.

Nepřímé (varovné) znaky šikanování např.:

Žák

- *je mimo organizovanou část často osamocený, ostatní o něj nejeví zájem, nemá kamarády,*
- *bývá volen při týmových sportech do mužstva mezi posledními,*
- *v čase, kdy není řízená činnost vyhledává blízkost pedagogů,*
- *je nejistý, ustrašený, má-li promluvit před skupinou,*
- *působí smutně, nešťastně, stísněně, mívá blízko k pláči,*
- *se stává uzavřeným,*
- *mívá často poškozené nebo znečištěné, případně rozházené věci,*
- *stále postrádá nějaké své věci,*
- *odmítá vysvětlit poškození a ztráty věcí nebo používá nepravděpodobné výmluvy,*
- *mění svoji pravidelnou cestu do zájmových aktivit, do školy,*
- *začíná vyhledávat důvody pro absenci v zájmovém útvaru, ve škole,*
- *mívá odřeniny, modřiny, škrábance nebo řezné rány, které nedovede uspokojivě vysvětlit.*

Přímé znaky šikanování mohou být např.:

- *posměšné poznámky na adresu žáka, pokořující přezdívka, nadávky, ponižování, hrubé žerty na jeho účet; rozhodujícím kritériem je, do jaké míry je daný žák konkrétní přezdívkou nebo "legrací" zranitelný,*
- *kritika žáka, výtky na jeho adresu, zejména pronášené nepřátelským až nenávistným nebo pohrdavým tónem,*
- *nátlak na žáka, aby dával věcné nebo peněžní dary šikanujícímu, nebo za něj platil,*
- *příkazy, které žák dostává od jiných spolužáků, zejména pronášené panovačným tónem a skutečnost, že se jim podřizuje,*
- *nátlak na žáka k vykonávání nemorálních až trestných činů či k spoluúčasti na nich,*

- honění, strkání, šťouchání, rány, kopání, které třeba nejsou zvlášť silné, ale je nápadné, že je oběť neoplácí,
- rvačky, v nichž jeden z účastníků je zřetelně slabší a snaží se uniknout.

Rodiče dětí by si měli všimnout především těchto možných příznaků šikánování:

- za dítětem nepřicházejí domů spolužáci nebo jiní kamarádi,
- dítě nemá kamaráda, s nímž by trávil volný čas, s nímž by si telefonovalo apod.,
- dítě není zváno na návštěvu k jiným dětem,
- nechce jít ráno do školy (zvláště když dříve mělo dítě školu rádo),
- dítě odkládá odchod z domova, případně je na něm možno při bedlivější pozornosti vidět strach,
- dítě ztrácí chuť k jídlu,
- dítě nechodí do školy a ze školy, ze svých aktivit nejkratší cestou, případně střídá různé cesty, prosí o dovoz či odvoz autem,
- dítě chodí domů ze školy, či z jiné aktivity hladové (agresori mu berou svačinu nebo peníze na svačinu),
- usíná s pláčem, má neklidný spánek, křičí ze sna, např. "nechte mě!",
- dítě ztrácí zájem o učení a schopnost soustředit se na ně,
- dítě bývá doma smutné či apatické nebo se objevují výkyvy nálad, zmínky o možné sebevraždě, odmítá svěřit se s tím, co je trápí,
- dítě žádá o peníze, přičemž udává nevěrohodné důvody (například opakovaně říká, že je ztratilo), případně doma krade peníze,
- dítě nápadně často hlásí ztrátu osobních věcí,
- dítě je neobvykle, nečekaně agresivní k sourozencům nebo jiným dětem, možná projevuje i zlobu vůči rodičům,
- dítě si stěžuje na neurčité bolesti břicha nebo hlavy, možná ráno zvrací, snaží se zůstat doma,
- dítě své zdravotní obtíže může přehánět, případně i simulovat (manipulace s teploměrem apod.),
- dítě se vyhýbá docházce do školy,
- dítě se zdržuje doma víc, než mělo ve zvyku.

Text byl citován podle Metodického pokynu ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikánování mezi žáky škol a školských zařízení. Tento pokyn je přidán k tomuto teoretickému rámci jako příloha.

Jak šikáně předcházet?

Nastavte pravidla.

Mluvte s žáky o vztazích.

Pozorujte, co se ve skupině děje.

Podporujte pozitivní klima.

Vytipujte riziková místa ve vašem zařízení.

Pracujte s potencionálními oběťmi.

Tlumte agresivní sklony možných agresorů.

Spolupracujte s rodiči.

Informujte se vzájemně s kolegy.

Žádný z těchto kroků vám nezaručí, že se šikana ve vaší skupině nevyskytne. Ale pravděpodobnost jejího výskytu se snižuje a navíc se vám snadněji podaří podchytit ji už v jejích počátcích, kdy je její řešení snadnější.

Šikana - správný postup první pomoci

Michal Kolář o první pomoci říká:

„Pokud se objeví opodstatněné podezření na šikanu, je potřeba ji správně řešit. Řešení šikany bychom mohli nazvat, "pedagogickou chirurgií". Ani zde nesmíme podcenit sebemenší detail. Jakákoliv kamufláž je odhalitelná, neboť účinnost zákroku se dá empiricky ověřit. Ani v nejjednodušším diagnostickém případě při první pomoci, se kterým se zde seznámíme, se nesmí udělat chyba. Jinak hrozí vážné nebezpečí poškození oběti. Všechny kroky musí být promyšleny jako v šachové partii. Zejména v taktice se musí počítat s alternativními postupy. Obrazně řečeno nemůžeme operovat apendix skrze mozek. Takovému bizarnímu zákroku odpovídá například snaha vyšetřovat údajné agresory hned na počátku, a ještě k tomu před třídou.“

Schéma první pomoci u počátečních stádií šikany

Michal Kolář doporučuje tento postup.

- I. Krok: Odhad závažnosti a rozpoznání, zda nejde o neobvyklou formu šikanování
- II. Krok: Rozhovor s informátory a oběťmi
- III. Krok: Nalezení vhodných svědků
- IV. Krok: Individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky
- V. Krok: Ochrana oběti
- VI. Krok: Rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi
- VII. Krok: Výchovná komise
- VIII. Krok: Rozhovor s rodiči oběti
- IX. Krok: Práce s celou skupinou

Pedagog podle toho postupu může řešit pouze počáteční stádia šikany, kdy vyzpozoruje, že je dítě vystrkováno z kolektivu, vyhledává blízkost pedagoga, patrně pomoci. Pokročilá stádia by měli řešit pouze specialisté na problematiku školního násilí a šikanování ve spolupráci se školou, zařízením pro zájmové vzdělávání.

(Kolář, 2005)

Při řešení šikany můžete udělat některé závažné chyby. Rozhodně se vyvarujte:

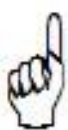
- Konfrontace oběti a agresora.
- Bagatelizace problému.
- Rychlých řešení.
- Řešení případu před třídou.
- Prozrazení informačních zdrojů.
- Neinformování rodičů.
- Řešení bez pomoci dalších pedagogů.

Mnoho dalších informací, příběhů, rad a konkrétní pomoci najdete na stránkách projektu Minimalizace šikany <http://www.minimalizacesikany.cz/>.

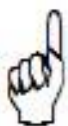
1.2.5. Mimořádně nadaní a talentovaní děti, žáci a studenti

Cílovou skupinou, která také vyžaduje zvláštní přístup pedagoga volného času, jsou mimořádně nadaní či talentovaní účastníci zájmového vzdělávání.

Pokud hovoříme o talentu a nadání, bavíme se o **různém stupni rozvinutí schopností**. O tom, jaké místo zaujímají schopnosti ve struktuře osobnosti člověka, jsme se bavili v části Osobnost pedagoga, proto si v případě potřeby toto schéma najděte.

Dítě, žák s **mimořádným nadáním** se pozná tak, že při srovnání s vrstevníky dosahuje mimořádných výkonů v určité oblasti.

Vyšším stupněm je pak talent. O **výjimečném talentu** mluvíme tehdy, umístuje-li se například dítě či žák na předních místech různých soutěží v určité oblasti.

(Kasíková, Vališová 2011)

Zájmové vzdělávání má mnoho příležitostí pracovat právě s žáky nadanými, talentovanými. Mezi aktivity SVC, DDM patří pořádání různých soutěží, výstav, turnajů a dalších prezentačních aktivit. Zároveň v pravidelné činnosti poskytuje zájmové vzdělávání pro talentovanou a nadanou mládež přímo cílené aktivity a to samozřejmě klade vysoké nároky na pedagogy volného času. Už prvotním výběrem ředitel zařízení volí kvalifikované a schopné pedagogy, ale **samozřejmostí je klást důraz na další profesní i osobní rozvoj pedagogů** tak, aby tito byli profesionálně připraveni věnovat se talentované a nadané mládeži. Pak je možné tyto aktivity učinit konkurenční výhodou na trhu.

Další inspirativní informace najdete na následujících stránkách:

<http://www.nuov.cz/pece-o-mimoradne-nadane-zaky>

Součástí Národního institutu dětí a mládeže je oddělení Talentcentrum, které se specificky věnuje právě práci s nadanými žáky, studenty. I na stránkách NIDM najdete proto podnětné informace a inspirace: <http://www.nidm.cz/talentcentrum>

1.3. Možnosti pedagoga volného času a další intervence

Pedagogická práce s dítětem, žákem, studentem se speciálními vzdělávacími potřebami, s nadaným žákem, s žákem s poruchami učení, chování, atd. klade velké nároky na rodiče, pedagoga, školské zařízení, dítě, žáka či studenta i kolektiv ostatních účastníků zájmového vzdělávání.

Knihy, internetové portály a další studijní materiály z oblasti specifik této pedagogické práce zdůrazňují následující:

- nutnost **individuálního přístupu** k možnostem konkrétního klienta a **přizpůsobení vzdělávání** jeho možnostem - přizpůsobit obsah, formy a metody,
- nutnost **podporovat podnětné sociální klima**, bezpečné klima ve skupině (vice se tomu budeme věnovat v druhé části tohoto vzdělávacího bloku),
- nezbytnost **odborné připravenosti pedagogů**,
- možnost **zakomponovat postupy práce s osobami se speciálně vzdělávacími potřebami do ŠVP**,
- zohledňovat druh a stupeň postižení/znevýhodnění při **hodnocení výsledků** ke kterým účastník došel,
- **odstraňovat architektonické bariéry**,
- **spolupracovat s rodiči** nebo zákonnými zástupci žáka, **školskými poradenskými zařízeními a jejich odbornými pracovníky**.

Jaké má možnosti pedagog volného času při práci se všemi výše zmíněnými skupinami, popř. při odhalení některého typu chování ve skupině?

Každý pedagog, i ten, který je v zájmovém vzdělávání jen v rámci zájmového útvaru či příležitostné akce by měl:

- **mapovat situaci ve skupině** – vztahy, komunikaci, způsob řešení konfliktů,
- **pozorovat dlouhodobé výkyvy** ve výkonech jednotlivých účastníků,
- **nezavírat oči** („Mám jen jednu hodinu týdně, on to vyřeší někdo jiný“),
- být si vědom, že **jsem součástí života dítěte, žáka** a jako takový mám zodpovědnost za jeho výchovu a vzdělávání,
- být si vědom, že **nejsem sám** – jsem jedním článkem řetězu: *konkrétní dítě – pedagog – rodič – ředitel – pedagog ve škole – poradenská zařízení, atd..* ; v případě, že vnímám nějaký problém, měl bych se snažit aktivizovat některý článek, aby se problém začal řešit,
- **mít informace** o tom, jakou mám cílovou skupinu, jaká jsou specifika jednotlivých žáků a s čím mohu a musím počítat,
- konzultovat s interním pracovníkem DDM, SVČ, s ředitelem **možnosti a hranice svého pedagogického působení a možnosti intervence někoho zvenčí**.

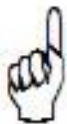
V okamžiku, kdy se intenzivněji věnuji jednomu žákovi/jednomu dítěti více než celé skupině, když si uvědomím, že mi tato situace zabírá většinu pozornosti, je čas obrátit se o radu a pomoc na odborníky.

Pedagogové mohou využívat poradenskou činnost:

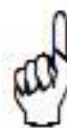
- **školních psychologů, výchovných poradců a školních metodiků prevence** (pokud jsou ve spojení se ZŠ),
- **pedagogicko – psychologické poradny,**
- **speciálně pedagogických center.**

Systemy doplňují zařízení poskytující služby pro výkon ústavní ochranné výchovy:

- střediska výchovné péče,
- diagnostické ústavy,
- dětské domovy, dětské domovy se školou,
- výchovné ústavy pro mládež.

A dále:

- **linky důvěry,**
- **krizová centra,**
- **nízkoprahová centra,**
- **domy na půl cesty,**
- **programy a projekty realizované v neziskových organizacích.**

(Kasíková, Vališová 2011)

Poznámka. Každý z mentorů by měl být schopen doplnit konkrétní kontakty na poradenská zařízení, která je v okolí SVČ, DDM možné využít.

Kromě vnějších institucí mají jednotlivá **zařízení pro zájmové vzdělávání možnost vytvořit si metodiku práce, prevence** pro výše probírané cílové skupiny či chování skupin a jednotlivců.

OTÁZKY K ZAMYŠLENÍ

Jaké mám vyzkoušené pedagogické postupy se svou cílovou skupinou? Vím, co na ně „platí“? A co to tedy je?

Mám ve skupině někoho, kdo potřebuje nadstandardní pedagogický přístup a jak se to projevuje?

Mám všechny informace, které v oblasti práce s účastníky vyžadující nadstandardní pedagogický přístup potřebuji? Pokud ne, co by mi pomohlo, abych se cítil/a vybaven/a pro svou práci?

Jak mohu konkrétně ve své pedagogické práci rozvíjet účastníky mimořádně nadané, talentované?

Mám nějakou konkrétní zkušenost se spoluprací s některým z pedagogických center či jiných poradenských zařízení? Jaká tato zkušenost byla?

TÉMA: PRÁCE SE SKUPINOU

DÍLČÍ CÍLE V RÁMCI TÉMATU:

- definovat základní pojmy: sociální psychologie, skupina, socializace, sociální klima, sociální role, skupinová dynamika,
- představit principy bezpečného sociálního prostředí,
- nabídnout osvědčené pedagogické postupy vedoucí k nastolení a udržování bezpečného sociálního prostředí,
- představit jedno z možných dělení skupinových rolí včetně jejich charakteristik, přínosů a možných omezení,
- představit fáze vývoje skupiny,
- nabídnout aktivity a činnosti, které v jednotlivých fázích pedagog může skupině přinést.

Očekávané výstupy	Způsob ověření
Absolvent definuje pojmy: sociální psychologie, skupina, socializace, sociální klima, sociální role, skupinová dynamika.	Vědomostní test
Absolvent vysvětlí, podle čeho se pozná bezpečné sociální prostředí.	Mentor v praxi, vědomostní test
Absolvent využívá pedagogické postupy vedoucí k nastolení a udržování bezpečného sociálního prostředí.	Mentor v praxi
Absolvent uvede příklady rolí ve skupině.	Vědomostní test
Absolvent pojmenuje fáze vývoje skupiny.	Vědomostní test
Absolvent vysvětlí, jak se má v které vývojové fázi skupiny chovat.	Mentor v praxi

DŮLEŽITÉ POJMY:

- SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE,
- SKUPINA,
- SOCIALIZACE,
- SOCIÁLNÍ KLIMA,
- SOCIÁLNÍ ROLE,
- SKUPINOVÁ DYNAMIKA

LITERATURA A DALŠÍ ZDROJE:

- ČINČERA, J. *Práce s hrou pro profesionály*. Praha: Grada, 2007.
- HANUŠ, R. CHYTILOVÁ, L. *Zážitkově pedagogické učení*. Praha: Grada, 2009.
- HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada, 2007.
- GILLERNOVÁ, I. BURIÁNEK, J. *Základy psychologie a sociologie*. Praha: Fortuna, 1997.
- VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Sociální psychologie*. Praha: Grada, 2008.

MAREŠ, J. *Sociální klima školní třídy*. Asociace školní psychologie ČR a SR, 1998.

<http://www.klima.pedagogika.cz/>

TEORIE

TÉMA: PRÁCE SE SKUPINOU

KAPITOLY:

- 2.1. Základní pojmy a souvislosti ze sociální psychologie
- 2.2. Principy bezpečného sociálního klimatu ve skupině
- 2.3. Dynamika skupiny
 - 2.3.1. Role ve skupině
 - 2.3.2. Vývojové fáze skupiny

2. PRÁCE SE SKUPINOU

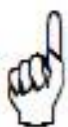
2.1. Základní pojmy a souvislosti ze sociální psychologie

V předchozím textu jsme se věnovali **jednotlivým účastníkům** zájmového vzdělávání. Zájmové vzdělávání ale ve většině případů probíhá s větší cílovou skupinou než je jednotlivec, proto si následující text klade za cíl postihnout základní zákonitosti **práce se skupinou**.

Pojďme si pro začátek objasnit následující pojmy:

SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE je věda, zabývající se všemi vlivy, procesy, které probíhají ve skupině a ovlivňují člověka.

SKUPINA je určitý počet lidí (minimálně dva), jejichž činnost po delší dobu směřuje ke **společným cílům**, členové skupiny **uznávají podobné hodnoty** a řídí se **společnými normami, mají vnitřní strukturu**. (Helus 2007)

Člověk v životě vstupuje do mnoha sociálních skupin – rodina, školní třída, skupina na táboře, skupina v zájmovém útvaru, hudební skupina, pracovní skupina, partnerská dvojice,...

Skupiny můžeme dělit na:

- **formální** (ustavené, dané určitým organizačním řádem - školy, úřady, firmy apod. Mají pevně vymezené funkce a pravidla chování, povinnosti a práva.
- **neformální** - ustavují se spontánně na základě společných zájmů a sympatií (kluby, spolky, party). Neformální skupina může vzniknout i v rámci skupiny formální (parta na pracovišti). Neformální skupiny mají svá vlastní nepsaná

pravidla chování, které je žádoucí či nežádoucí. Mají i neformální vůdce a různé postupy řešení problémů. (Výrost, Slaměník 2008)

Procesem začleňování člověka do skupiny ve smyslu společnosti se zabývá **socializace**.

SOCIALIZACE je proces vrůstání člověka do společnosti. Člověk přijímá normy a hodnoty společnosti. (Gillernová, Buriánek 1997)

2.2. Principy bezpečného sociálního klimatu ve skupině

Nejdřív si potřebujeme definovat, co to je sociální klima.

Termín **SOCIÁLNÍ KLIMA** označuje atmosféru, prostředí, vztahy, způsob komunikace, chování členů skupiny, způsob vyjadřování emocí, atd.

Jde o všechny tyto jevy, které jsou dlouhodobé, typické pro danou skupinu a daného pedagoga po několik měsíců, někdy i let.

Je dobré si uvědomit, že sociální klima tvoří **skupinky účastníků; jednotliví účastníci; dále každý pedagog**, který do skupiny nějak vstupuje; **skupiny pedagogů** (Mareš 1998).

Pedagog je jedním z aktivních článků, který ovlivňuje bezpečné sociální klima. Termínem **bezpečné** v tomto okamžiku nemáme ani tak na mysli fyzické bezpečí (i když samozřejmě vůbec nezpochybňujeme jeho důležitost), ale jde nám zejména o **bezpečí psychické**. Prostředí takové, aby účastníci byli ochotni:

- vyjadřovat svoje názory,
- obhajovat názory, které jsou třeba jiné než názory celku,
- přijímat kritiku,
- hodnotit sami sebe,
- přiznat si selhání,
- pochválit se za něco,....

Aby tohle všechno mohlo fungovat, musí se v prostředí skupiny (zájmového útvaru, tábora, víkendové akce,...) cítit dobře. Musí vědět, že:

- za svůj názor nebudou potrestáni,
- se jim nikdo nebude smát, když přiznají selhání,
- že jim nikdo nebude nepříjemné věci říkat útočně a jako obvinění,
- že můžou ukázat slabou stránku, nedokonalost, aniž by se jim někdo posmíval,...

Zajistit ve skupině takové prostředí klade na pedagoga vysoké nároky.

Nabízíme několik zásad a inspirací, které k nastolení bezpečného prostředí vedou:

- když skupina vzniká, nepodceňujme seznamovací aktivity,
- přijde-li nějaký člen do skupiny později, i jemu dopřejme čas, aby se seznámil a zároveň se skupina seznámila s ním,
- respektujeme osobnostní nastavení jednotlivců a nechme jim vybrat, jak a kdy se zapojí, dejme víc variant,
- v maximální míře dávejme možnost volby,
- vedme členy k tomu, aby si vše vyzkoušeli, ale nechme jim právo říct „NE!“
- tvořme pravidla skupinového života společně se skupinou,
- vedme členy skupiny k naslouchání si, neskákání do řeči,
- vedme skupinu k brainstormingovým aktivitám, kdy každý názor je dobrý, každý má právo se zapojit,
- vedme skupinu k řešení konfliktů, „nezapomínejme problémy pod kobereček“,
- přiznejme před skupinou chybu, pokud jsme ji udělali,
- budme v maximální míře součástí aktivit, součástí života skupiny.

Další nápady, pedagogické inspirace: *Toto je prostor pro doplnění vašich praxí ověřených postupů.*

2.3. Dynamika skupiny

Ve skupině probíhají různé procesy: komunikace mezi členy skupiny; utvářejí se vztahy mezi členy; rozdělují se role; skupina vzniká, či zaniká; probíhají a řeší se konflikty.....

Tohle vše se souhrnně nazývá **SKUPINOVÁ DYNAMIKA**.

2.3.1. Skupinové role

Ve skupině se objevují různé **SOCIÁLNÍ ROLE**. S pojmem sociální role jsme se již setkali v části Osobnost pedagoga.

Víme, že sociální role je **soubor chování, které se očekává od daného člověka**; očekávání toho, jak se má člověk chovat. (Hartl 2000),

V literatuře můžeme najít mnoho různých typologií rolí, všechna dělení ale vykazují podobné znaky. Ve skupině najdeme například:

- **role zaměřené na výkon** (koordinátor, vyhledávač zdrojů, ...)
- **role zaměřené na procesy** (povzbuzovatel, následovník,...)

- **individualistické role** (klaun, odpůrce, ...)

Vybrali jsme typologii Dr. Meredith Belbina, dostupnou například na stránkách <http://www.belbin.cz/>

Typ	Charakteristika týmové role	Možný přínos	Omezení
PŘESEDÁ, KOORDINÁTOR	Zralý, sebejistý, odvážný	Objasňuje cíle a priority, motivuje	Nevyniká inteligencí, kreativní schopností
STMELOVAČ, TVAROVAČ	Otevřený, dynamický	Výzvy, tlak, umí najít cestu podél překážek	Citlivý na provokování, krátkodobé výbuchy nálady
INOVÁTOR, PĚSTITEL	Chytrý, imaginativní, neortodoxní	Má originální ideje, řeší složitě problémy	Slabý při řízení a komunikaci s méně kreativními lidmi
POZOROVATEL, HODNOTITEL	Inteligentní, suchý, objektivní	Vidí všechny možnosti, analyzuje, odhadne pravděpodobné výsledky	Postrádá elán a schopnost druhé inspirovat
USKUTEČŇOVATEL, REALIZÁTOR	Konzervativní, spolehlivý, disciplinovaný	Organizuje, přenáší ideje a plány do praktické podoby	Trochu neflexibilní, pomalý, když reaguje na nové možnosti
TÝMOVÝ HRÁČ, FORMOVAČ	Společenský, mírný, přizpůsobivý, vnímavý	Naslouchá, buduje, zabraňuje třenicím, zvládá obtížné lidi	V rozhodujících situacích je nerozhodný
HLEDAČ ZDROJŮ	Extrovertní, nadšený, zvědavý, komunikativní	Zkoumá nové možnosti, rozdívá kontakty, vyjednává	Ztrácí zájem, když opadne první vlna nadšení
DOKONČOVATEL	Pilný, svědomitý, úzkostlivý	Najde chyby, zanedbané a opomenuté věci, sám se koncentruje a má druhé, aby dodržovali časový plán a určené cíle	Má sklon přehnaně se strachovat, zdráhá se delegovat

Skupinové role bývají ještě doplňovány o **SPECIALISTU**, který je cílevědomý, iniciativní a oddaný profesi. Poskytuje vzácné vědomosti, informace. (Hanuš, Chytilová 2009)

Podstatné je, že každá role je něčím důležitá, nedá se říci, která je nejlepší, nejpotřebnější. Aby skupina mohla fungovat a splnila úkol, je potřeba někoho, kdo práci řídí; ale také někoho, kdo vykonává úkoly; kdo sleduje čas; vyhledává možnosti; vznáší námítky. Role pedagoga je umožnit objevovat žákům různé role tak, aby si našli tu, která (nebo které) jim vyhovují.

2.3.2. Vývojové fáze skupiny

Každá skupina prochází určitým vývojem, utváří se, pracuje na úkolu či aktivitě a rozpadá se. Tento cyklus může trvat různě dlouho. Někdy jde o život skupiny během jedné hry, jindy celodenního projektu, nebo čtrnáctidenního tábora.

V životě skupiny rozlišujeme následující fáze (jedno z možných členění):

a) **FORMOVÁNÍ (forming)**

- skupina se dává dohromady, poznává se, probíhají první pokusy o rozdělení rolí, objevuje se počáteční nejistota, nerozhodnost, pedagog je autoritou.

b) **BOUŘENÍ (storming)**

- ve skupině roste napětí, ventiluje se nespokojenost, opadne euforie, vznikají skupiny, které mohou jít proti sobě, spolupráce je na nízké úrovni, odpor se může obrátit proti jednotlivci, proti činnosti.

c) **NORMOVÁNÍ (norming)**

- přijímají se role, vytváří se styl jednání, tvoří se cíle, dochází k výměně nápadů, rozvoj tvořivosti, skupina začíná fungovat jako celek, vytváří se skupinové normy, pravidla práce, členové skupiny jsou pyšní, že do skupiny patří.

d) **OPTIMÁLNÍ VÝKON (performing)**

- je to fáze s největší výkonností, skupina prožívá uspokojení ze své práce, skupina si je vědoma svých silných stránek.

e) **UKONČENÍ (adjourning)**

- fáze rozchodu, činnost skupiny se ukončuje, ve skupině se objevuje úzkost, smutek.
(Činčera 2007)

Pedagog s tímto vědomím musí ke každé skupině přistupovat a přizpůsobovat své chování, nabídku aktivit fázi, ve které se momentálně skupina pohybuje, tzn.:

Ve fázi FORMOVÁNÍ:

- zařazuje seznamovací aktivity,
- podněcuje aktivitu,
- pomáhá s prvními kroky ke splnění úkolu,
- zařazuje jednoduché úkoly,
- zařazuje zábavné aktivity,
- maximálně se snaží o nastolení bezpečného prostředí,
- vhodné jsou aktivity zvané „ledolamky“

Ve fázi BOUŘENÍ:

- dává prostor pro vyjadřování různých názorů,
- řídí konflikty,
- vede skupinu k efektivní komunikaci, aby si vyjasnila postoje, řešení,
- vytváří bezpečné prostředí pro výměnu názorů,
- zařazuje aktivity, které umožní ventilaci emocí,
- v maximální možné míře nechává rozhodnutí na skupině.

Ve fázi NORMOVÁNÍ:

- dává prostor pro vlastní iniciativu jednotlivců,
- podporuje tvorbu pravidel, norem,
- pomáhá s plánováním cílů, aktivit,
- zařazuje aktivity na podporu spolupráce.

Ve fázi OPTIMÁLNÍHO VÝKONU

- pedagog je jen průvodce, aktivita je plně na straně skupiny,
- pedagog sleduje, zda se všichni zapojují,
- skupina si je vědoma cíle,
- pedagog zařazuje náročnější aktivity, netradiční aktivity.

Ve fázi UKONČENÍ:

- podněcuje vyhodnocení společné práce,
- podporuje výměnu kontaktů,
- podněcuje ukončovací rituály,
- ukazuje možnost využití dovedností i mimo skupinu.

Pokud by pedagog nezvládl řídit konflikt v okamžiku, kdy se skupina dostane do fáze bouření, hrozí, že se skupina rozpadne předčasně. V této fázi se také skupina může „semknout se proti společnému nepříteli“. Na to je potřeba dát pozor i v případě, že nepřítelem je některý z členů skupiny i v případě, že nepřítelem je samotný pedagog.

Další info:

<http://www.alpinautic.cz/skupinova-dynamika.php>

OTÁZKY K ZAMYŠLENÍ

Představte si skupinu, ve které se pohybujete. Víte, jakou roli v této skupině nejčastěji zaujímáte? Co je její předností? Jaká má omezení?

Pracuji s formální nebo neformální skupinou? Jsou v rámci SVČ, DDM neformální skupiny?

Uvědomujete si ve své praxi, že by se vám někdy rozpadla skupina předčasně? Pokud ano, jak to probíhalo a co to způsobilo?

3. SHRNUTÍ

V textu, který máte před sebou, jsme se věnovali dalšímu ze stavebních článků pedagogické práce, a sice Cílové skupině.

K tématu jsme přistupovali od jednotlivých účastníků zájmového vzdělávání až po skupinu těchto účastníků.

V první části textu jsme prošli celý **vývoj člověka** a tam, kde to bylo s ohledem na cílové klienty zájmového vzdělávání přínosné, jsme si kromě **psychologických zvláštností** nabídli i **zajímavé pedagogické inspirace pro práci s konkrétní věkovou skupinou**.

Zabývali jsme se také **skupinami či jednotlivci, kteří vyžadují nadstandardní pedagogický přístup**. Charakterizovali jsme si některé takové účastníky a nabídli možnosti, **kam se pedagog může obrátit** v případě, že vyhodnotí, že řešení situace je nad jeho vlastní síly. V této oblasti jsme nabídli mnoho především **internetových odkazů**, kde je možné čerpat náměty, informace a další inspirace.

V druhé části textu jsme se věnovali **skupině a některým procesům, které ve skupině probíhají – tedy skupinové dynamice**.

Podrobněji jsme probrali **skupinové role**, jejich charakteristiky, možnosti, omezení a dále **fáze vývoje skupiny**.

Za důležité považujeme část věnovanou **bezpečnému sociálnímu prostředí**, kde jsme si řekli, jak takové prostředí vypadá a co umožňuje a nabídli jsme **konkrétní pedagogické inspirace pro utváření a udržování bezpečného prostředí**.